

σωπης πνευματικής προσπάθειας και του αποτελέσματος της ενέργειας του 'Εγὼ ὡς 'Εγὼ και ἐμμένει στὴ σημασία τῆς ὀρθῆς «και ἀβίαστης σχέσης ποὺ συνδέει ἀπ' εὐθείας τὴν πράξη μὲ τὴν ἠθική μας συνείδηση ὡς συνόλου ἀξιολογικῶν κρίσεων». Κι ἐδῶ ἐπαναλαμβάνεται τὸ σωκρατικὸ δίδαγμα τοῦ μὴ διδακτοῦ τῆς ἀρετῆς, ἀντιμετωπίζεται κριτικὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς γνώσης και διαχωρίζεται ἡ ἠθική ἀπὸ τὴν ἀνήθικη πράξη. Ὅλα αὐτὰ δίνονται μὲ θαυμαστὰ παραδείγματα και ρέουσα γλώσσα. Ἡ ἀνάλυση κορυφώνεται στὴν ἰδέα τῆς ἀδιάκοπης ἐγρήγορησης γιὰ τὸ ὀρθό, ἰδέα ποὺ συνδέει τὰ δυὸ μεγάλα θέματα τοῦ βιβλίου, τὴ γνώση και τὴν ἀρετή.

Ἀθῆναι

Ἄννα Κελεσίδου

Εὐ. Μουτσόπουλου, *Les structures de l'imaginaire dans la philosophie de Proclus*, Paris, «Les Belles Lettres», 1985, 315 σελ.

Στὸν πρόλογό του, ὁ Καθ. και Ἀκαδημαϊκὸς Εὐ. Μουτσόπουλος παρατηρεῖ, ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Πρόκλου, ποὺ ἀντιπροσωπεύει στὸ σύνολό της τὴν τελευταία φάση τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας, ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται ἀντικείμενο μελέτης ὄχι μόνο στὸ Μεσαίωνα, ἀλλὰ και στοὺς νεώτερους χρόνους ἐπηρεάζοντας τὸν Berkeley και τὸν Hegel. Ἀνάμεσα ὅμως στὴν ἔκδοση τοῦ Πρόκλου ἀπὸ τὸν V. Cousin (*in Parmenidem*, Paris 1864, Hildesheim, Olms 1961) και στὶς σύγχρονες μελέτες γιὰ τὸν Πρόκλο, ὑπάρχει ἓνα χάσμα. Πρόσφατα μόνο ἐκδηλώθηκε μεγαλύτερο και περισσότερο ἐμπειριστατωμένο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν φιλόσοφο (Festugière, Morrow, Annick Charles-Sagay).

Ἡ θεώρηση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρόκλου, καθὼς ἀφορᾷ τὶς τρεῖς διαστάσεις της εἶναι ὄντολογική, ἐπιστημολογική και ψυχολογική. Συνάμα εἶναι δυνατὴ και ἡ διερεύνηση μιᾶς τέταρτης διάστασης, τῆς μαθηματικῆς, ποὺ προσεγγίζει τὶς δυὸ πρῶτες ἀντὶ νὰ τὶς χωρίζει. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ θεώρηση προσανατολίζει τὴ μελέτη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρόκλου ἀπὸ τὸν Καθ. Εὐ. Μουτσόπουλο και συνιστᾷ τὴν ξεχωριστὴ γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας σημασία της.

Ὅπως τονίζει ὁ συγγραφέας, τὸ φανταστικὸ στὸν Πρόκλο εἶναι μιὰ δομὴ τῶν δομῶν ποὺ ἀναπτύσσεται σὲ τρεῖς ξεχωριστὲς ἀλλὰ και συγκλίνουσες κατευθύνσεις, διαφορετικὲς ἀπὸ τὴ φύση τους (ὄντολογική, ψυχολογική, ἐπιστημολογική), τὴ λειτουργία τους (δυναμική, κινητική, τροπολογική) και συσχετιζόμενες μὲ τὴν ἀναφορά τους στὴν ἐνότητα τῆς συνείδησης.

Ο συγγραφέας εξετάζει διεξοδικά, με επιστημονική ακρίβεια τις τρεις απόψεις και επιμένει στην ιδέα, ότι στον Πρόκλο δεν υπάρχει ιεραρχία των δομών του φανταστικού, αλλά το φανταστικό πραγματοποιείται με τρόπο δυναμικό: η δόμησή του εκφράζεται με τον πολυδιάστατο χαρακτήρα του.

Το φανταστικό δεν ορίζεται με αφετηρία τη φαντασία, αλλά την έννοια της εικόνας, πρωταρχικού βιωματικού δεδομένου και στοιχείου με το οποίο ο νεοπλατωνισμός συλλαμβάνει τον συνειδησιακό κόσμο στις σχέσεις του με το υπερπραγματικό. Με την εικόνα μπορεί ο άνθρωπος να σκεφθεί την αίσθητή, ζωντανή και νοητική πραγματικότητα.

Η μελέτη εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα έρευνας του Καθηγητή Εϋ. Μουτσόπουλου για το φανταστικό (θυμίζω και την ενδιαφέρουσα μελέτη του ίδιου για το φανταστικό στον Πλωτίνο: *Le problème de l'imaginaire chez Plotin*, Paris, Vrin 1980, και ελληνικά *Ο Πλωτίνος και το φανταστικό*, Αθήνα, Πανεπ. Αθηνών 1982², 100 σελίδες).

Ο συγγραφέας παρατηρεί ότι στη γενική μελέτη του Bundy για τη φαντασία (*The theory of Imagination in classical and Medieval Thought*, τ. 12, 1927 και Folcroft Library Editors 1976) υπάρχουν δύο βασικά σημεία με τα οποία ο ίδιος διαφωνεί: έδω, όπου η φαντασία θεωρείται διανοητική λειτουργία, αγνοείται η σημαντική θέση της εικόνας μέσα στη συνείδηση και δεν εξετάζεται η επίδραση του νεοπλατωνισμού στο Μεσαίωνα και κατά τους νεώτερους χρόνους.

Το έργο του Πρόκλου, τονίζει ο Καθ. Εϋ. Μουτσόπουλος, είναι κλειδί για τη διερεύνηση του φανταστικού στους Νεοπλατωνικούς (ιδίως τα σχόλια των Πλατωνικών Διαλόγων). Για την κατανόηση του φανταστικού στο έργο του Πρόκλου πρέπει να ληφθεί υπόψη η σχέση με το πλατωνικό έργο, αλλά και η κριτική στάση του νεοπλατωνικού φιλόσοφου απέναντι σ' αυτό. Χρειάζεται όμως να μη παραληφθεί και το επιστημολογικό της πλαίσιο. Δεν αποκλείεται, έξ αλλου, και η δομοκρατική μέθοδος. Όπως, πολύ σωστά, παρατηρεί ο συγγραφέας, αν και μη αναγώγιμη σε μια άλλη, δεν της είναι πάντως ασυμβίβαστη. Έτσι και η μελέτη του Καθ. Εϋ. Μουτσοπούλου είναι συνάμα ιστορική, φαινομενολογική και δομοκρατική.

Στο έργο περιέχονται in extenso χωρία του Πρόκλου, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ακόμη πλήρης έκδοση των κειμένων του φιλοσόφου. Χαρακτηριστικό του βιβλίου είναι ότι ξεκινά κάθε φορά από κατηγορίες που σηματοδεύουν κάθε κεφάλαιο στην αρχή του. Το πρώτο μέρος (Les structures ontologiques, οί οντολογικές δομές) περιλαμβάνει κεφάλαια με ενδεικτικούς τίτλους, όπως αμφισημία, διαλεκτική, αιτιότητα, χρονικότητα... Το δεύτερο (οί επιστημολογικές δομές) τα κεφάλαια είκασία, προκατάληψη, πλάνη,

προθετικότητα, παράλογο. Τὸ τρίτο πέντε κεφάλαια μὲ κατηγορίες εἰδικὰ τοῦ φανταστικοῦ.

Μετὰ τὸν ἐπίλογο, ποὺ εὖστοχα συνοψίζει τὶς θέσεις τοῦ βιβλίου, τριάντα περίπου σελίδες περιλαμβάνουν πίνακες: τῶν χωρίων τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Πλωτίνου, τοῦ Πρόκλου· ἐννοιῶν, ὅρων ἐλληνικῶν καὶ εἴκοσι μιὰ ἐπιπλέον σελίδες βιβλιογραφίας μὲ ἐνδείξεις τῶν σελίδων ἀναφορᾶς στὰ βιβλία.

Ἀθῆναι

Ἄννα Κελεσίδου

Carol C. Gould and Mark W. Wartofsky (Edit.), *Women and Philosophy. Toward a theory of liberation*, New York 1980, 364 σελ.

Ὅταν ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει, στὴν *Πολιτεία* (451 c sqq.) ὅτι οἱ γυναῖκες μποροῦν νὰ ἀσκηθοῦν ἐξίσου καλὰ ὥπως οἱ ἄνδρες γιὰ νὰ γίνουν φιλόσοφοι-βασιλεῖς υἱοθετοῦσε σὲ κάποιο βαθμὸ κάτι ποὺ σήμερα θὰ ὀνομάζαμε ριζοσπαστικὴ φεμινιστικὴ θέση. Ὁ φεμινισμὸς τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἀκόμη ἀντικείμενο ὀξείας διαμάχης. Ὅποιαδῆποτε κι ἂν εἶναι ἡ τελικὴ λύση (ἂν θὰ ὑπάρξει ποτὲ τέτοια) στὸ θέμα αὐτό, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι ὁ Πλάτων ἀνέλαβε καὶ προχώρησε σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση τοῦ ρόλου τῆς γυναίκας στὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας στὴν ἰδανικὴ του πολιτεία. Συγκεκριμένα, δὲν συνιστοῦσε ἀπλὰ σὰν ἐπιθυμητὴ τὴν ἀναγνώριση τῶν γυναικῶν ὡς καταρχὴν ἐξίσου ἱκανῶν νὰ κυβερνοῦν. Ἔδινε ἓνα φιλοσοφικὸ ἐπιχείρημα ζητώντας ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ μιὰ ἀπόδειξη περὶ τοῦ ἐναντίου. Σὲ κάποιο βαθμὸ ἡ προβληματικὴ στὸ γυναικεῖο ζήτημα ἦταν γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἀντικείμενο φιλοσοφικῆς ἐξέτασης καὶ ἐπιχειρηματολογίας. Μετὰ τὸν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία ἀπέφυγε τὸ θέμα αὐτό· πράγματι, πολὺ λίγοι φιλόσοφοι καταπιάστηκαν μὲ φεμινιστικὲς ἀναζητήσεις καὶ ἀκόμη πιὸ λίγοι ἐμφανίζονται ὡς ὑποστηρικτὲς φεμινιστικῶν σκοπῶν.

Τὸ *Women and Philosophy*, μιὰ ἀνθολογία ποὺ τὴ σύνταξή της ἐπιμελήθηκαν ἡ Carol Gould καὶ ὁ Max Wartofsky καὶ δημοσιεύθηκε στὶς ΗΠΑ, σκοπεύει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, νὰ δείξει ὅτι ἡ φιλοσοφία, σὰν ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τῶν θεωριῶν ποὺ ἔχουν προταθεῖ, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἀναλάβει τὴν ἔρευνα τῶν προβλημάτων καὶ ἀντιλήψεων ποὺ ἀνακύπτουν στὸ κίνημα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν γυναικῶν. Ὅπως πειστικὰ ὑποστηρίζει στὸ ἄρθρο τῆς ἡ Gould, τὸ γυναικεῖο ζήτημα εἶναι ἓνα φιλοσοφικὸ πρόβλημα ποὺ ἀφορᾷ μιὰν «ὄχι οὐσιοκρατικὴ» (essentialist) ἀλλὰ κριτικὴ ἀντίληψη τῆς καθαυτοῦ φιλοσοφίας. Προτείνεται μιὰ «ἐναλλακτικὴ θεώρηση τοῦ